

Egipskie figurki brązowe

(Tabl. XXI, XXVIII, XXIX)

Małe figurki ludzi i zwierząt wykonywane z różnorodnych materiałów znane były w Egipcie od najdawniejszych czasów. Szczególne natężenie produkcji niewielkich posążków brązowych rozpoczęło się pod koniec Nowego Państwa (XI wiek p.n.e.) i było kontynuowane aż do schyłkowych okresów egipskiej cywilizacji. Zagadnienia dotyczące owej kategorii wyrobów brązowych nie zostały do tej pory opracowane w sposób wyczerpujący. Jedną z przyczyn tego stanu rzeczy jest między innymi niewielka ilość dokładnie datowanych zabytków i brak bliższych danych dotyczących miejsca produkcji. Trudno więc prześledzić charakterystyczne cechy stylistyczne i ikonograficzne działających wówczas ośrodków i ich rozwój. Mimo tych trudności zrekonstruowano proces produkcji posążków i ustalono cechy charakterystyczne dla niektórych ośrodków¹.

Figurki brązowe odlewano techniką „na воск tracony”. Mimo pewnych komplikacji proces produkcji pozwalał nawet niezbyt biegłym rzemieślnikom wyposażonym w pewien zasób gipsowych form (do odciskania modeli woskowych) na masową produkcję popularnych przedstawień. Niezwykła jednolitość wyrobów była najprawdopodobniej rezultatem zależności rzemieślników od ośrodków świątynnych, którym podlegały przypuszczalnie warsztaty wraz z odlewnikami.

Szczególność popularności figurek brązowych była wynikiem roli, jaką spełniały one w egipskich kultach. Składano je w świątyniach lub sanktuariach, często opatrząc odpowiednią inskrypcją. Ponadto stanowiły ozdobne części znaków noszonych w czasie procesji, atrybuty bóstw, insygnia kapłanów, części instrumentów muzycznych, ozdoby barek słonecznych itp. Brązowe figurki bóstw ustawiano także w domach prywatnych (nieraz w celowo komponowanych zestawach), niektórych używano w charakterze amuletów. Również w celach apotropaicznych ozdabiały sprzęty, broń, narzędzia i przybory toaletowe.

¹ Zasłużonym badaczem tej problematyki był wybitny egiptolog niemiecki Günther Roeder (1881–1966). Zob. jedno z jego podstawowych opracowań: *Ägyptische Bronzefiguren*, t. 1-2, Berlin 1956 (także obszerny wykaz jego wcześniejszych publikacji z tego zakresu).

Skala artystyczna wyrobów mieszczących się w omawianej kategorii zabytków jest bardzo niejednorodna. Obok wyrobów starannych, wykończonych z dbałością o każdy szczegół, drobiazgowo cyzelowanych, spotykamy wyroby masowe, produkowane seryjnie w celu pokrycia ogromnego zapotrzebowania.

Znaleziska egipskich figurek brązowych nie ograniczają się tylko do Egiptu. Pewna ich ilość pochodzi również z innych rejonów świata starożytnego, stanowiąc ważny materiał między innymi w badaniach nad popularnością i rozprzestrzenianiem kultów egipskich poza doliną Nilu². Szczególna wartość drobnej, brązowej plastyki egipskiej, uważanej za typowy przykład produkcji artystycznej i rzemieślniczej schyłkowych okresów kultury egipskiej, zawiera się również w fakcie, że przekazuje ona niezwykle cenne informacje o religii egipskiej tego okresu, informuje o różnorodnych kultach lokalnych i magii. Małe figurki brązowe są doskonałą ilustracją egipskiego świata bogów, równocześnie stanowiąc wymowny przykład ich popularności.

Również w zbiorach krakowskich znajduje się kilkadziesiąt interesujących przykładów egipskiej plastyki brązowej. Oprócz kolekcji Muzeum Czartoryskich (łącznie z kilkoma obiektami pochodzącymi ze zbiorów Muzeum Narodowego), niewielka kolekcja brązów egipskich jest również w posiadaniu Muzeum Archeologicznego w Krakowie³. Natomiast w zbiorze uniwersyteckim odnotować możemy jedynie osiem zabytków⁴. Kolekcja ta nie ilustruje w pełni egipskiego panteonu, w jej skład wchodzi pięć figurek Ozyrysa (pochodzących jeszcze z czasów tworzenia Gabinetu Archeologicznego) oraz jedna figurka Ptaha, włączona do kolekcji znacznie później, a także dwa fragmenty figurek sokoła-Horusa.

Do najczęściej spotykanych należą posążki Ozyrysa. Podobnie jest również w zbiorze uniwersyteckim, gdzie górują one zdecydowanie nad pozostałymi figurkami. Ozyrys łączy cechy wcześniejszego bóstwa płodności, uosabiającego odradzające się cyklicznie siły wegetacyjne przyrody, z późniejszym bogiem-władcą. Zgodnie z antycznym przekazem Ozyrys był małżonkiem Izidy i ojcem Horusa, pokonanym w bratobójczej walce przez Seta (symbolizującego zło). Czczono Ozyrysa jako władcę świata podziemnego oraz sędziego umarłych. Zgodnie z egipskimi wierzeniami z Ozyrysem utożsamiano zmarłych oczyszczonych z zarzutu nieprawości w swym ziemskim żywocie. W czasach rzymskich Ozyrys wraz z Izydą uzyskali ogromną popularność w całym świecie śródziemnomorskim.

Jeden z naszych posążków ukazuje sylwetkę tego boga owiniętego w całun, z rękami skrzyżowanymi na piersiach (dzierży w nich berło *heka* i bicz *nehaha*, insy-

² Jeden z najważniejszych zespołów tego typu to grupa 131 egipskich brązów odkrytych na Samos: U. Jantzen, *Ägyptische und orientalische Bronzen aus dem Heraion von Samos* (Samos, t. 8), Bonn 1972. Por. także J. Śliwa, *Egyptian bronzes from Samos in the Staatliche Museen (Antiken-Sammlung) in Berlin*, „Etudes et Travaux” 13, 1983, s. 379-392.

³ Zabytki te opublikowane zostały przez J. Śliwę w „Rozprawach i Sprawozdaniach Muzeum Narodowego w Krakowie” (t. X, 1970) oraz w „Materiałach Archeologicznych” (t. XII, 1971), „Studiach Archeologicznych” (t. 3, 1982), „Munus Amicitiae” (1994).

⁴ J. Śliwa, [w:] *Katalog 1976*, nr kat. 16-23. Wszystkie figurki wymagają zabiegów konserwatorskich, tzn. ostrożnego usunięcia patyny, a następnie odpowiedniego zabezpieczenia.

gnia władzy królewskiej), w koronie *atef* ozdobionej ureuszem. U dołu widoczny jest masywny czop umożliwiający jego umocowanie w podstawie. Omawiana figurka jest przykładem dobrze modelowanego i starannie opracowanego zabytku noszącego cechy sztuki tzw. okresu saickiego (czasy panowania XXVI dynastii, 664–525 p.n.e.).

Innymi nieco detalami odznacza się kolejna figurka Ozyrysa z naszej kolekcji. Dłonie bóstwa wyzierające z rozcięć w całunie leżą swobodnie jedna nad drugą, nie krzyżując się (trzymają w nich również typowe insygnia władzy), *atef* ozdobiony jest dodatkowo dwoma strusimi piórami. Cechuje ją również staranny modelunek całości, liczne szczegóły uwydatniono przy pomocy linii rytych (oczy, splety brody, pióra na *atefie*). Również i ten zabytek, podobnie jak i poprzedni, datować można na tzw. okres saicki.

Oba omówione posążki pochodzą z kolekcji księcia Władysława Czartoryskiego (1828–1894), który niezwykle hojnie obdarował uniwersytecki Gabinet w roku 1872. W przypadku drugiej z opisanych figurek wiadomo, iż do kolekcji Władysława Czartoryskiego nabyta została ze zbiorów po Tadeuszu Wolańskim (1785–1865), „zapalonym aż do przesady miłośniku archeologii”. Wolański znany był z tego, iż „wierząc w istnienie run słowiańskich odczytywał je na monetach celtyckich, brakteatach skandynawskich, a nawet na sarkofagach etruskich”⁵. Proweniencja zabytku poświadczona jest odpowiednim napisem na plecach figurki („Znalezione nad Bałtykiem. Ze zbioru Tadeusza Wolańskiego”) oraz tuszem na drewnianej podstawie („Horus. Figurka egipska znaleziona podobno nad Bałtykiem. Ze zbiorów po Tadeuszu Wolańskim”). Zapewne ten drugi napis jest już nieco późniejszy i cechuje się pewną dozą ostrożności jeśli chodzi o miejsce znalezienia, lecz zawiera ewidentny błąd w identyfikacji bóstwa.

Jak udało się ostatnio stwierdzić, również inna figurka Ozyrysa z naszej kolekcji mogłaby w tym kontekście wzbudzić zainteresowanie badaczy domniemyanych importów śródziemnomorskich na tereny *Barbaricum*⁶. Kolejna figurka Ozyrysa z naszego zbioru, zgodnie z przekazem Michała Żmigrodzkiego (1848–1919), znaleziona została rzekomo w okolicach Kijowa: „Wpływy cywilizacji Egiptu, drogą handlu pośredniego lub bezpośredniego, przenikały w najdalsze kończyny znajomego podówczas świata – zupełnie tak samo jak następnie cywilizacja Grecji i Rzymu. Jedną z granic znajomego podówczas świata było porzecze Dniepru, i oto mamy brązowy posążek bóstwa Ozyrysa (1368), znaleziony na Ukrainie koło Kijowa i darowany tutejszemu gabinetowi przez p. Kazimierza Puławskiego z Żyliniec”⁷. Ofiarodawca owej

⁵ Na temat Tadeusza Wolańskiego zob. A. Abramowicz, *Podróżnicy po przeszłości*, Łódź 1970, s. 64 oraz oddzielny szkic zamieszczony w niniejszym tomie, s. 140–144.

⁶ Nr inw. 570 (dawny nr 1368). Brąz pokryty szorstką patyną, wys. 21,7 cm. Środkowoegipski typ przedstawienia (dłonie złożone poziomo naprzeciw siebie). Epoka Późna (ok. 664–343 p.n.e.). Zob. *Katalog* 1976, nr 19.

⁷ *Pamiętki przeszłości. Parę godzin spędzonych w gabinecie archeologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego*, „Tygodnik Ilustrowany” t. III, serya trzecia, nr 64, 17 marca 1877, s. 166 (zob. także przedruk fragmentów w niniejszym tomie, s. 37).

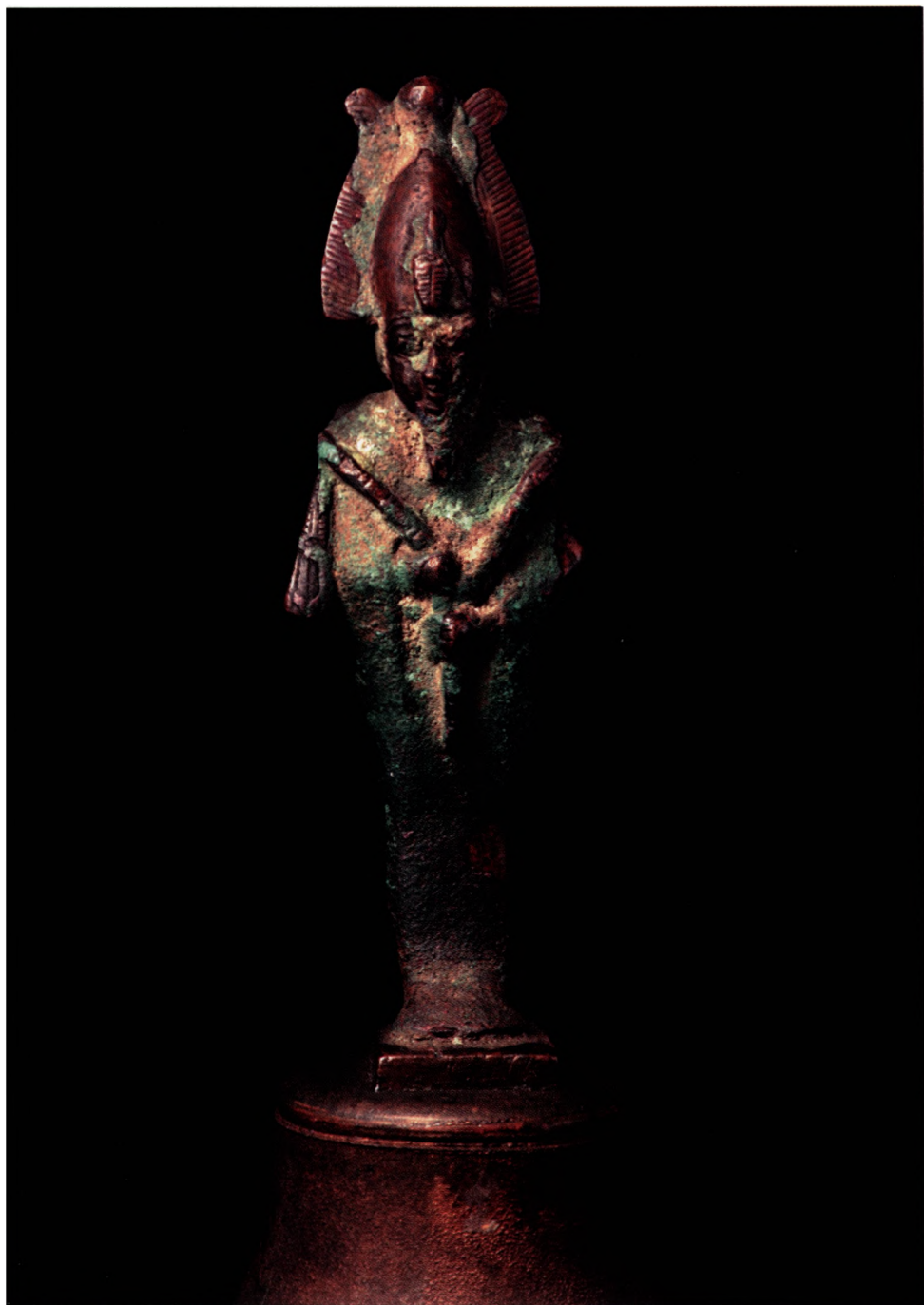
figurki to Kazimierz Pułaski (1846–1926), zasłużony historyk i genealog, niegdyś właściciel rozległych dóbr ziemskich, w tym również wsi Żylińce w pow. proskurowskim, otrzymanych w posagu żony, Jadwigi z Jakubowskich⁸.

Na uwagę zasługuje też figurka Ptaha, zgodnie z najdawniejszą tradycją uważanego za stwórcę świata oraz wynalazcę sztuk i rzemiosł, opiekuna artystów i rzemieślników (przez Greków utożsamiany był z Hefajstosem). Jego głównym ośrodkiem było Memfis, gdzie czczony był wraz z Sachmet i Nefertemem, zaś jego zwierzęciem był byk Apis. Ptah przedstawiany był jako mężczyzna owinięty całunem, ze ściśle przylegającym czepkiem na głowie. Z rozcięć w całunie – podobnie jak w przypadku figurek Ozyrysa – wyzierają dłonie, trzymające laskę *uas*. Cechy stylistyczne pozwalają również na datowanie i tego zabytku na czasy panowania XXVI dynastii.

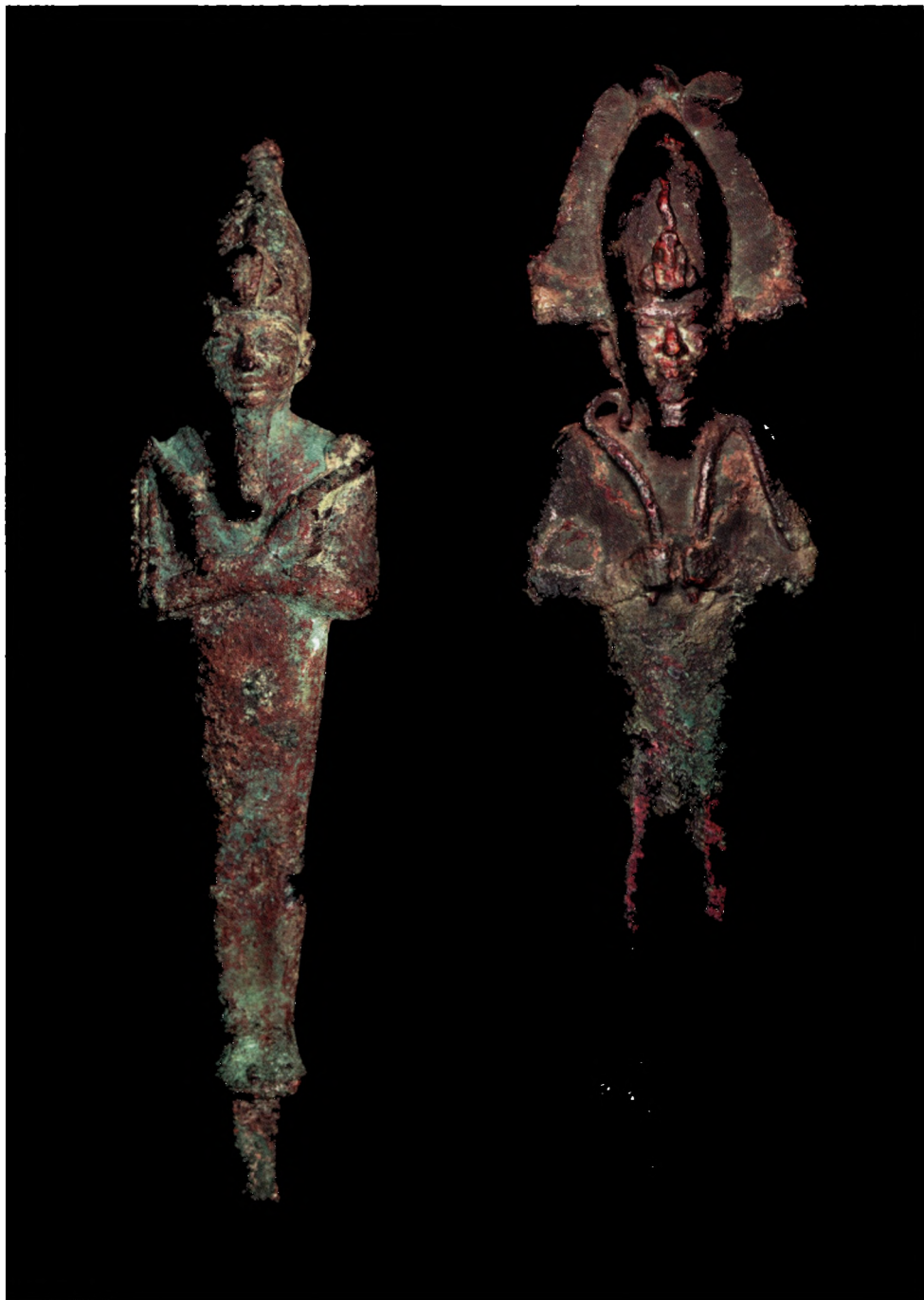
Omawiana figurka Ptaha znalazła się w uniwersyteckiej kolekcji dzięki testamentowemu zapisowi Wandy Wierzbickiej (1882–1949), ofiarnej działaczki społecznej zmarłej na emigracji⁹. Ofiarodawczyni spędziła ostatni okres życia w Paryżu, oprócz pracy zawodowej poświęcając się także studiom egiptologicznym. Poza skromnym księgozbiorem zdołała też zgromadzić niewielką kolekcję zabytków egipskich; zgodnie z jej wolą książki włączono po jej śmierci do zasobów Biblioteki Jagiellońskiej, natomiast brązową figurkę Ptaha i dwie fajansowe figurki uszebti znalazły w latach sześćdziesiątych XX wieku miejsce w zbiorze Zakładu Archeologii Śródziemnomorskiej UJ.

⁸ Por. *Polski słownik biograficzny*, t. 29, Kraków 1986, s. 395–396 (St. Konarski) oraz *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 14, Warszawa 1895, s. 891 (wieś Żylińce, mylnie: Zielińce).

⁹ Wanda Wierzbicka zmarła w Paryżu, pochowana została na cmentarzu w Montmorency. Zob. J. Skowronek et al., *Cmentarz polski w Montmorency*, Warszawa 1986, s. 231 (tam najważniejsze informacje biograficzne). Przejęcie jej spadku „egiptologicznego” przez Bibliotekę Jagiellońską wspomina też T. Andrzejewski, *Opowiadania egipskie*, Warszawa 1958, s. 5 (*Przedmowa*).

Tabl. XXI. Figurka Ozyrysa. Egipt, Epoka Późna, VII–VI wiek p.n.e. Brąz, wys. 12,4 cm. Dar Władysława Czartoryskiego, 1872 (ze zbioru Tadeusza Wolańskiego). *Katalog* 1976, nr 18; por. s. 140-144 oraz 180-183

Tabl. XXVIII. Figurki Ozyrysa. Egipt, Epoka Późna (664–343 p.n.e.). Brąz, wys. 13,1 cm i 21,7 cm. Dary Władysława Czartoryskiego. 1872 (A) oraz Kazimierza Pułaskiego, ok. 1875 (B). *Katalog* 1976, nry 17 i 19; por. s. 180-183

Tabl. XXIX. Figurka Ptaha. Egipt, Epoka Późna (664-343 p.n.e.). Brąz, wys. 13,8 cm. Dar Wandy Wierzbickiej, 1949. *Katalog* 1976, nr 16; por. s. 180-183